

О.В.Ясь*

**ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
"ІСТОРИИ МАЛОРОССИИ" МИКОЛИ МАРКЕВИЧА**

Висвітлюються дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади п'ятитомної студії "История Малороссии" (М., 1842–1843) Миколи Маркевича. Розглядається співіснування та змагання елементів пізньопросвітницького раціоналізму і романтичного естетизму в авторській конструкції української історії. Аналізується структура праці, техніка викладу та система аргументації провідних положень. Відзначається, що дослідницькі рефлексії М.Маркевича сформовані під впливом літературно-естетичних мотивів і вирізняються контрастністю та дуалізмом: домінація козацької слави і героїки, які чергуються з трагічністю й катастрофічністю українського буття. Висловлюється думка, що п'ятитомник М.Маркевича в інтелектуальному сенсі доцільно розглядати як самотутню предтечу історичних студій представників романтичного народництва в українському історіописанні XIX ст.

На зорі XIX ст. вельми популярні теорії та побудови просвітницького раціоналізму поступово програвали змагання з новітніми романтичними інтенціями. Впорядковані на засадах універсальності й самодостатності розуму, раціональності та логічної єдності реконструкції історичної минувшини водночас перетворилися в хаос незчисленних і неповторних фактів. Індивідуалізація, локальна предметизація та національно-регіональна фрагментарність світу історії в романтичних інтерпретаціях сягнула апогею. Відтак романтичні системи світобачення, у центрі яких перебувала людина з різноманітними та унікальними проявами соціального буття, самотутніми, індивідуальними емоційними і психологічними реакціями, вступили в гостру конфронтацію з раціональними схемами й абстракціями.

Наразі відбувається поворот від класицизму й універсалізму до світу народного життя та його різноманітних виявів, поширюється зацікавлення колоритом місця і часу, які розгортаються під знаком романтичної опозиції стосовно раціоналізму. Мінливість, динамічність, суперечливість, конечність і нескінченність зробилися неодмінними характеристиками полівимірних історичних об'єктів, що

**Ясь Олексій Васильович – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу української історіографії Інституту історії України НАНУ.*

функціонували в багатоплощинному середовищі, розглядалися з різних масштабів і ракурсів, зокрема з обсягу національної та регіонально-провінційної проблематики.

Упродовж кінця 20-х – 40-х рр. ХІХ ст. новітні європейські романтичні впливи, хвиля зацікавлення етнографічним матеріалом на українських теренах стали підґрунтям, на якому відродилися й розквітли антикварні розшуки та естетично-літературні устремління, ностальгічно-патріотичні настрої й апологія славетної козацької минувшини. У контексті зазначених тенденцій і була виконана п'ятитомна "История Малороссии" (М., 1842–1843) Миколи Маркевича.

Ця студія побачила світ після двох видань "Истории Малой России" Д.Бан-тиша-Каменського (1822, 1830) і майже збіглася з її третім виданням (1842) та публікацією "Історії Русів" (1846). Відтак ще напередодні появи "Истории Малороссии" в колах тодішньої освіченої громадськості склалася думка про її блискучий літературний стиль. Зокрема, вже рецензенти третього видання студії Д.Бан-тиша-Каменського називали очікувану працю М.Маркевича "красномовною"¹, а опубліковані уривки з неї у журналі "Маяк"² та "Русский вестник"³ характеризували як чудові⁴. У редакційному коментарі до уривків з "Истории Малороссии" в "Русском вестнике" патетично зазначалося: "Тут є душа, є життя"⁵.

У концептуальному плані "История Малороссии" поєднувала культурницьку варіацію автономістсько-патріотичної традиції нащадків старих козацько-старшинських родів, історіософське кредо яких найповніше відображала "Історія Русів", з популярними на той час романтичними віяннями та етнографічними розшуками. Водночас вона не позбавлена і пізньопросвітницьких мотивів. Невипадково Зенон Когут слушно розглядає цю працю як перехідний місток між дворянською патріотичною історіографією початку ХІХ ст. та українським романтичним народництвом⁶.

Утім, у студії М.Маркевича мотиваційне підґрунтя його проекту малоросійської історії безпосередньо не окреслюється. В опосередкованому вигляді останнє вгадується в героїко-патріотичних пріоритетах автора, у його орієнтації на своєрідні, унікальні характеристики української минувшини. Учень С.Соловйова, відомий російський учений, прибічник централістичної схеми історії східного слов'янства Геннадій Карпов навіть охрестив такі пріоритети М.Маркевича як історика "дріб'язковим Малоросійським патріотизмом"⁷.

Щоправда, певні уявлення стосовно загальної мотивації творчості автора, який уже в молоді роки вважав себе "добрим малоросіянином"⁸, на теренах української історії знаходимо у його інших працях. Зокрема, у 1831 р. у передмові до збірки "Украинские мелодии" М.Маркевич згадує про свої наміри на ниві історіо-описання: "Якщо вистачить на те сил моїх і часу, можливо, я наважусь принести моїм співвітчизникам та землі, яка вигодувала колись наших прабатьків, а нині зберігає їх рештки – докладний опис красот історичних, чарівність природи, звичаїв, обрядів, одягу, давнього правління Малоросійського. Приємно було б згадати, який був Батурич, якою була вдача, мова, приємно уявити собі вітчизну у дні її минулі. Певний, що недоліки мого твору будуть вибачені за мету, котру я мав у своїх починаннях, тоді я з великою рішучістю представлю мою працю на суд просвічених письменників"⁹.

Зазначена заувага виявляє естетичні зацікавлення М.Маркевича історією України на початку 30-х рр. ХІХ ст. Вочевидь вони зазнали певної еволюції впродовж десятиліття, що розділяє вказану сентенцію та написання "Истории Малороссии". Однак, остання ймовірно була незначною, на що вказують численні літературні пасажі у викладі історичного матеріалу на сторінках вищезгаданого п'ятитомника.

Під офортотом М.Маркевича, виконаним Львом Жемчужниковим 1861 р. й опублікованим в журналі "Основа", є власноручний, іронічний напис автора "Истории Малороссии", який досить точно відображає спрямованість його інтелектуальної еволюції: "Нині волосся моє сиве і скуйовджене, вуса обвисли, музи-

ку замінила історія, поезію – статистика”¹⁰. Тож первісні етнографічні та поетичні зацікавлення і підвели Маркевича до власне історичних студій.

Слід підкреслити, що він принципово розділяв дослідницьку працю історіографа та історика. Маркевич уважав, що перший пише тільки для вченої громадськості, останній – для всіх¹¹. Причому призначення історика автор п’ятитомника вбачав, передусім, у літературній обробці фактографічного матеріалу.

Отже, літературно-естетичні складові домінують у мотиваційних устремліннях Маркевича. Недаремно автор “Истории Малороссии” під час написання своєї праці підходив до історичного матеріалу, здебільшого не як історик, а як письменник і митець. Так, відомий російський історик та етнограф О.Піпін тримався думки, що Маркевич репрезентував “зразок місцевого патріота та практичного етнографа-аматора”¹². Дехто з сучасних дослідників розглядає його як поета-вченого¹³.

Крім того, Маркевич одержував насолоду від самого процесу пошуку та фіксації емпіричних відомостей, який часто-густо перетворюється для нього на самоціль. Відтак, антиквар-збирач у нагромадженні історичних пам’яток і фактів досить часто поєднується, а інколи й перемагає в його творчості літератора-митця.

Уже перші рядки в “Истории Малороссии” виявляють авторські інтенції, зокрема прагнення продемонструвати неповторний характер українського “простору землі”. Маркевич навіть зазначає, що “знаменитий Ліней припускав, що вона (українська земля – *Авт.*) була колискою народів після потопу”¹⁴. Тому україноцентричність авторського викладу домінує на сторінках цієї праці на відміну від “Истории Малой России” Д.Бантиса-Каменського, в якій малоросійська історія подається в загальноросійському контексті.

Водночас М.Маркевич відразу постулює власні принципи щодо композиції “Истории Малороссии”, до основи якої покладено шестичленну періодизацію української історії, або, як він висловлюється, 6 відмінних “історичних картин”: 1) від найдавніших часів до Лянцкоронського, 1500 р. (глава 1); 2) від Лянцкоронського до унії, 1500–1592 (глава 2–4); 3) від початку унії до Богдана Хмельницького, 1592–1646 (глава 5–10); 4) від поголового повстання до смерті Хмельницького, 1646–1657 (глава 11–22); 5) від смерті Хмельницького до падіння Мазепи, 1657–1709 (глава 23–48); 6) від падіння Мазепи до останніх днів Малоросії, 1709–1793 (глава 49–56)¹⁵. Така періодизація, незважаючи на свою змістовну неоднорідність, відображає авторське розуміння безперервності української історії попри її численні метаморфози.

Зауважимо, що періодизація М.Маркевича побудована за принципом контрастності – періоди слави та піднесення чергуються з епохами занепаду і катастрофічної руйнації. Вона виявляє літературно-естетичні пріоритети автора у відтворенні минувшини. Відтак, мінливість і швидкоплинність світу історії сприймається М.Маркевичем набагато повніше, ніж його попередником Д.Бантисем-Каменським, який схильний відтворювати малоросійську минувшину у вигляді поступового і лінійного руху.

Зокрема, Маркевич наголошує на тому, що татарська навала та литовське завоювання розділило Русь: на Русь південну та її “молодшу сестру” – Русь північну¹⁶. Наведена сентенція автора нагадує відомі пасажи знаменитої дискусії “южан” і “северян”, початок якої пов’язують із відомою розвідкою Юрія Гуци-Веліна¹⁷. Однак, Маркевич не розвиває цієї теми, обмежившись тільки стислою згадкою про поділ Русі. Утім, у подальшому викладі автора неодноразово зустрічаємо ідею “двох Росій”, особливо щодо української історії доби Хмельниччини¹⁸.

Однак, незважаючи на чітке окреслення принципів побудови та оформлення фактографічного матеріалу, композиція “Истории Малороссии” є вкрай нерівномірною. Причому сам автор досить часто порушує власні принципи. Зокрема, М.Маркевич практично не узагальнює не тільки матеріал з обсягу окремих глав,

а й навіть окреслених ним періодів, які об'єднують ряд структурних одиниць. Наприклад, історію докозацької доби (до 1500 р.) він висвітлює лише в одній-єдиній главі¹⁹. Натомість перебіг подій другої половини XVII – початку XVIII ст., тобто п'ятих і шостих періодів за його поділом, подаються істориком дуже докладно (34 глави).

Прагнучи компенсувати таку диспропорційність у викладі фактографічного матеріалу, М.Маркевич відразу розставляє низку оціночних коментарів. Приміром, він відзначає, що приєднання Малоросії до Литви було добровільним²⁰, а також наголошує на рівноправному тлумаченні об'єднання з Польщею, в яке ввійшли "рівні з рівними і вільні з вільними"²¹. Утім, подані зауваги М.Маркевича дуже нагадують подібні вислови в "Історії Русів"²², зокрема спираються на вигадані привілеї.

В аналогічному плані він коментує і приєднання до Москви, зокрема наголошує, що тільки "злиття Малоросіян з Москвою могло зміцнити загальний добробут Росії"²³ та зробити її "першорядною державою"²⁴. Іван Крип'якевич відзначав, що думка про рівноправність України в державних об'єднаннях із Литвою, Польщею та Московщиною є основною ідеєю в творі М.Маркевича, яку він запозичив з "Історії Русів"²⁵.

У такому ж дусі М.Маркевич коментує й інші події та явища. Зокрема, розкриваючи загальний зміст литовської доби малоросійської історії, автор відзначає, що "безперервно необхідні були для нас підтвердження пакт і привілеїв, і безперервно вони порушувалися, незважаючи на королівське веління"²⁶.

Для М.Маркевича притаманний персонологічний принцип викладу матеріалу. Так, історію козащини XVI ст. автор висвітлює майже виключно з перспективи славетних діянь гетьманів. Такого ж принципу він тримається й у викладі історії XVII–XVIII ст. Персонологічний виклад, властивий для козацько-старшинського історіописання, домінує в його праці настільки, що ряд розділів названі іменами відповідних гетьманів.

Зауважимо, що історичні періоди, де тимчасово відсутні володарі гетьманської булави, помітно ускладнюють авторський виклад, оскільки примушують історика робити певні відступи. Зокрема, 26 розділ своєї праці М.Маркевич називає "Междо-Гетманство. Наказний гетман Яким Самко" і розпочинає його з висвітлення загального становища, яке склалося на українських землях²⁷.

Наразі слід підкреслити, що така техніка викладу є характерною ознакою "Історії Малоросії". Власне через замальовки історичних осіб М.Маркевичем конструється образ тієї чи іншої епохи. Водночас для історика притаманна не тільки домінація козацької слави, а й своєрідне протиставлення її трагічним подіям, чергування світлих і темних періодів.

Причому окремі деталі персонологічних характеристик екстраполюються автором до сутнісних рис історичного руху. Наприклад, про польського короля Сигізмунда III М.Маркевич пише: "це той щасливець, котрий кілька разів міг об'єднати з Польщею, Литвою та Малоросією Росію та Швецію, і котрий заклав підвалини загибелі Польщі"²⁸. Відтак, смерть Криштофа Косинського він характеризує як набат, переддень "загальної брані" між поляками та малоросіянами²⁹.

Подібним чином історик оцінює і загибель Северина Наливайка, яка стає кульмінацією гонінь на православну віру, що поклала початок "нечуваних бід Малоросії"³⁰. Відзначимо, що М.Маркевич, як і автор "Історії Русів", називає Косинського Федором, а Наливайка – Павлом³¹.

Так чи інакше вказані замальовки історичних осіб фактично є елементами соціопсихологічної характеристики суспільства, які виявляють своєрідну трагічність авторського мислення. В конкретності людського буття, особливо видатних особистостей, у М.Маркевича проступає романтичне розуміння мінливості світу історії, зокрема естетично-літературний спосіб її сприйняття, самотній дуалізм у зображенні тріумфу козацької слави та трагізму, катастрофічності й соціально-психологічної напруги тогочасного українського життя.

Приміром, він характеризує добу напередодні Хмельниччини як "навислу грозу" над Річчю Посполитою³².

Слід зазначити, що М.Маркевич, як і Д.Бантис-Каменський, приділяє пріоритетну увагу зовнішній канві історичних подій, передусім у військово-політичній площині. Внутрішній історії Малоросії він відводить лише окремі текстові фрагменти, які представлені у вигляді супутніх авторських роздумів, своєрідних відступів від генеральної лінії викладу.

Один із рецензентів його студії з цього приводу відзначив, що її варто було б назвати "Историей войн Казаков Малороссийских", аніж "Историей Малороссии"³³. Такі пріоритети у викладі М.Маркевича виглядають тим більш дивними, якщо взяти до уваги зібраний ним величезний етнографічний матеріал, а також його щире, майже фанатичне зацікавлення українською старовиною.

Почасти вказані особливості пояснюються тим, що автор значну частину матеріалу з внутрішньої історії переніс у додатки до п'ятого тому, в якому вміщені відомості про кількість військ та населення за різними джерелами, список полків, устрій і управління, розпис правителів Малоросії, таблиця гетьманів, списки генеральної старшини, церковних ієрархів, хронологія битв і пригод тощо. Та найголовнішу роль, імовірно, відіграли естетичні й антикварні мотиви в його спосіб мислення, які часто-густо висували на перший план не особу історика, а літератора-митця та колекціонера-збирача.

Очевидно, що Маркевич прагнув поєднати художньо-естетичне відтворення українського минулого з викладом величезної кількості фактів. Але чимало зібраних ним відомостей та матеріалів не вкладалися в канву авторського викладу, який переважно концентрувався навколо визначних особистостей та перебігу військово-політичних подій.

Зауважимо, що вирішити цю проблему в межах власне романтичного історіописання, зокрема шляхом уведення до своєї конструкції минувшини масового, колективного героя – народу-нації, Маркевичу так і не вдалося. Народна маса побутує в його викладі, переважно на другому, а то й на третьому плані. Відтак, значна частина фактографічних матеріалів переноситься автором, як і Д.Бантис-Каменським, до численних додатків та наукового апарату праці. Тож у ставленні до емпіричної основи "Истории Малороссии" Маркевич більше виглядає як аматор-антиквар, якому шкода вилучити або відкинути хоча б частину опрацьованого матеріалу, ніж історик.

Водночас автор прагне продемонструвати і загальний психологічний стан суспільства. Зокрема, він розглядає Запорізьку Січ не тільки як безпечний притулок для православних та осередок опору, а як своєрідну психологічну протиправу щодо унійних змагань. "...страх перед козаками вгамовував фанатизм Унії", – пише М.Маркевич³⁴. Взагалі для авторського викладу характерне поєднання емоційної експресії та художньо-естетичних замальовок з психологічними екскурсами, морально-етичними роздумами, в яких автор постає як літератор-митець. Щоправда, в останні вкраплюються й окремі елементи пізньопросвітницької критики та приклади з обсягу моралізаторських повчань.

Приміром, загальна оцінка унії в історика досить суперечлива, особливо її мотиваційна частина. Зокрема, він тлумачить Брестську унію 1596 р. як вияв "напівдикого варварства середніх віків, з усім безумством, всією кровожерливістю Іспанської інквізиції, вона впала на Польщу і на Малоросію, роздробила на частини державу і, нарешті, безповоротно погубила і магнатів, і Короля"³⁵.

Таким чином, М.Маркевич фактично оцінює унію з перспективи просвітницької критики обскурантизму та середньовічної схоластики. Натомість, власне, перебіг боротьби між католицьким і православним духовенством на Брестському соборі він відтворює наслідуючи "Історію Русів" як боротьбу супроти релігійних

утисків, прав і свобод малоросіян у Речі Посполитій³⁶. Причому православна віра розглядається ним як самоцінна складова українського суспільства. Тож вістря авторської критики повертається у зовсім інший бік, а просвітницька ідея "середньовічного варварства" зникає взагалі.

Утім, критичні нотки в такому ж дусі і далі зустрічаємо в авторському викладі у висвітленні інших подій української історії. Зокрема, М.Маркевич досить своєрідно розглядає і оцінює вступ на гетьманство Юрія Хмельницького. Він наголошує, що тоді йому було тільки шістнадцять років. "У виборному правлінні люди такого віку ніколи не обираються на чолі народу; на то була відданість Малоросіян до свого старого вождя, до Великого Богдана Хмельницького", – зазначає історик³⁷.

Відзначимо, що автор відтворює обставини, за яких Ю.Хмельницький відмовився від гетьманства 1657 р. наслідуючи не стільки "Історію Русів", скільки студію Д.Бантиша-Каменського³⁸. Водночас історик не є послідовним у своїх критичних інтенціях щодо Ю.Хмельницького і згодом тлумачить побутування цієї постаті в контексті катастрофічності історичного буття козаччини. Відтак, виникає нашарування, конфлікт різнорідних впливів на канву авторського викладу.

Поряд із психологічними характеристиками в "Истории Малороссии" знаходимо й оціночні елементи, подані з морально-етичної, духовної перспективи. Зауважимо, що в студії Маркевича зустрічаємо і звичайне утилітарне моралізаторство, до якого досить часто вдавався його попередник – Д.Бантиш-Каменський. Приміром, такою є заувага, в якій автор п'ятитомника характеризує моральні чесноти гетьмана Богдана Хмельницького³⁹.

Інколи М.Маркевич навіть запозичує моралізаторські приклади з інших праць. Зокрема, такою є його сентенція про Івана Виговського, для якого "золото було ідолом, і котрий нікому не був вірний до смерті, як тільки золоту, і ніколи, ні душею, ні за народженням, не був нашим співвітчизником"⁴⁰. Остання є переробленим варіантом моралізаторської критики І.Виговського з "Истории Малой России" Д.Бантиша-Каменського⁴¹.

Однак, у рецепції М.Маркевича духовний чинник часто-густо іманентно пов'язаний із самим рухом історії, її станом у ту чи іншу добу. Приміром, апокрифічний сюжет з "Історії Русів" про гетьманство Федора Богдана, яке автор називає "золотим віком" Малоросії, зокрема розглядає його як час, що вирізняється "духом єдності та братської єдностайності" між поляками і малоросами⁴². Натомість появу самозванців у Росії на початку XVII ст. він характеризує як боротьбу фальші з правотою, що справила сильний вплив на Малоросію⁴³. Щодо участі козаків у поході самозванця царевича Дмитра на Москву історик наголошує, що "на то була воля Королівська, і справа видавалася їм справедливою"⁴⁴, тобто відшукує для нього моральне виправдання. Отже, у викладі української історії, принаймні до закінчення доби Хмельниччини, М.Маркевич здебільшого послуговується літературно-естетичним способом її відтворення, зокрема приділяє значну увагу морально-етичним складовим.

Наразі постає питання: наскільки усвідомленим, відрефлектованим є сприйняття історичної минувшини у творі М.Маркевича? Складається враження, що автор прагне перенести, трансформувати старі сюжети козацько-старшинського літописання в інтелектуальний простір сучасної йому доби. Причому застосовує для реалізації своїх задумів фактографічні запозичення з творів, які мають відмінну ідеологічну орієнтацію ("Історія Русів", "История Малой России" Д.Бантиша-Каменського та ін.).

Відзначимо, що появу антикварів-збирачів з домінуючою орієнтацією на збирання та збереження матеріальних решток історії, вивчення й передачу духовної спадщини минувшини зазвичай пов'язують з добою Відродження, власне з тодішніми зацікавленнями класичною давниною. Саме вони й породили спосіб мислення, який зорієнтований на усвідомлення самоцінності та унікальності будь-яких реліквій минулого⁴⁵.

Утім, "антикварну" історію тлумачать і в контексті раціоналістичних та атеїстичних впливів XVIII ст., зокрема як один із засобів у подоланні страху перед кінечністю земного буття⁴⁶. Щодо самих антикварів, то останніх зазвичай розглядають як збирачів, знавців і критиків давніх текстів та інших реліктів минувшини, своєрідних попередників репрезентантів академічної історіографії.

Однак, М.Маркевич не тільки відтворює старі сюжети та мотиви, що побутували в "Історії Русів", а й прагне розширити останні, вкласти в них новий зміст, відчути через залишки минувшини неповторний дух тієї чи іншої епохи, що виказує романтичні впливи. Зокрема, шанобливе ставлення до духовних та матеріальних пам'яток минулого підноситься автором до масштабу самоцінності всієї української історії, буття якої набуває самостійного, внутрішнього сенсу. Причому історик відтворює малоросійську історію не тільки шляхом апології слави, а й застосовує морально-етичне та трагіко-катастрофічне обрамлення минулого. Зокрема, він уводить легендарні сюжети до малоросійської історії.

Такою, наприклад, є теза М.Маркевича про виникнення козацтва. Ось як описує цей процес автор: "...простий народ залишався під ярмом завойовників, і тільки жменька блукачів, які не піддалися Ханській владі, віддалилася з попелищ своєї батьківщини на Дніпровські острови, захищені непролазним очеретом і ніким ненаселені, і в землю Древлянську, яку нині називають Поліссям. Там без дружин і дітей, харчуючись звіриною та рибальством, турбуючи своїми набігами ворогів віри та батьківщини, вони прийняли ім'я зниклого, але знаменитого війська Козаків і Черкас"⁴⁷. Відзначимо, що походження назви козацтва М.Маркевич пов'язує з кіннотою київських князів, яка складалася з прийшлих кочівників – чорних клобуків. Більш докладно свої погляди з цього питання автор викладає в спеціальній розвідці 1858 р., в якій наголошує на необхідності розрізняти походження власне козаків та їхнього імені⁴⁸.

Таким чином, достовірність окремих подробиць і деталей має для нього частогусто другорядне чи навіть третьорядне значення. Натомість він зосереджує свої зусилля на тому, щоб завдяки літературній переробці матеріалу створити загальний образ ("картину") певної епохи. Однак, автор з пієтетом ставиться й до фактографічного матеріалу, що не вкладається в літературно-естетичну канву викладу і переносить його в численні додатки. Відтак, історична минувшина сприймається М.Маркевичем здебільшого з погляду письменника й антиквара водночас.

Стиль мислення автора "Истории Малороссии" виявляється і в його ставленні до джерел. Причому до останніх він підходить не стільки як історик, скільки як антиквар-колекціонер, який одержує естетичну насолоду від самого процесу збирання й упорядкування пам'яток. За слушною заувагою Д.Багалія, навіть у самому п'ятитомнику "...сировина або напівсировина займає у М.Маркевича більше місця, ніж оброблена історія. Характерна ця напівсировина, бо вона яскраво малює нам М.Маркевича, як історика, доводить, чому саме він надавав великого значіння в своїх, так би мовити, історичних екскурсах"⁴⁹.

Недаремно з п'яти томів "Истории Малороссии" три складаються з публікації джерел, приміток та різноманітних додатків. Та навіть за такого розподілу матеріалу М.Маркевич в останній примітці до своєї студії висловлює жаль, що не зміг у повному обсязі подати витяги з багатьох джерел⁵⁰.

Ця нотка автора свідчить, що літературно-естетична обробка матеріалу в його викладі постійно конфліктує з антикварними мотивами. Відзначимо, що це спостереження справедливе і стосовно всієї творчої спадщини М.Маркевича, в якій є чимало нереалізованих задумів та незавершених праць⁵¹ на тлі значної кількості нагромадженого фактографічного матеріалу.

В одній зі своїх розвідок автор докладно розповів про історію формування власного архіву, а також подав інформацію про те, з яким емоційним запалом він

збирав зазначені документи і матеріали⁵². Тому наприкінці свого життя тяжкохворий історик дуже переймався долею цієї величезної колекції. Зокрема, він хотів продати право на її видання під назвою "Маркевичевский архив" на кшталт "Древней Российской Вивлиофики" (1773–1775) М.Новикова⁵³.

Найважливішим джерелом для М.Маркевича є "Історія Русів". Цю працю він розглядає як "літопис Гетьманський", а Г.Кониського, якого вважає його автором, шанобливо іменує "гідний поваги учений муж, зразковий громадянин та Архіпастир благочестивий"⁵⁴, "правдивіший з наших істориків"⁵⁵ і т.п. З цього твору Маркевич запозичує не тільки фактографічні відомості та вигадані сюжети і документи, а й автономістсько-патріотичні настрої, які використовує для новітньої трансформації до власних інтелектуальних смаків і потреб.

Зазначимо, що деякі дослідники знаходять в "Історії Русів" початки предромантизму⁵⁶. Відтак мотиви козацької героїки та слави, представлені в цьому творі, чудово сприймаються М.Маркевичем, який часто-густо використовує останні, а в дещо переробленому вигляді подає навіть деякі афористичні розумування "Історії Русів".

Водночас у студії М.Маркевича практично відсутні елементарні критичні тлумачення тих чи інших джерел, хоча він і прагне продемонструвати читачу власну думку щодо позиції певного історика або його студії.

Приміром, про польських істориків він зазначає, що вони описують лише подвиги та перемоги співвітчизників і ніколи не повідомляють про звитягу своїх ворогів⁵⁷. Польського історика Веспасіана Коховського автор іронічно називає "Цицероном"⁵⁸. Проте, власне, критичні пояснення фактів, подій або явищ зустрічаються в "Истории Малороссии" в небагатьох випадках. Вищезгадуваний російський дослідник Г.Карпов відзначав, що при перевірці посилань М.Маркевича на малоросійські справи в архіві Міністерства іноземних справ, виявився їхній збіг з номерами справ, які навів в "Истории Малой России" Д.Бантис-Каменський⁵⁹.

Варто звернути увагу і на науковий апарат "Истории Малороссии". Останній також укладений під значним впливом указаної студії Д.Бантиса-Каменського. Зокрема, наслідуючи свого попередника, М.Маркевич здійснив публікацію документів і матеріалів як додатків у третьому та четвертому томі. Проте, порівняно з працею Д.Бантиса-Каменського, апарат п'ятитомника М.Маркевича має більш формальний, або точніше демонстративний характер для підкреслення її фахової належності.

Приміток в останній роботі набагато менше (85 стор.)⁶⁰, ніж у другому виданні "Истории Малой России" Д.Бантиса-Каменського (841 посилання на 242 стор.). Причому в "Истории Малороссии" вони настільки неконкретні, що часто-густо містять покликання на одну працю чи рукопис без вказівок сторінок, аркушів і т.п. До того ж усі примітки позначені не певними порядковими номерами, а сторінками, до яких вони адресовані. Відтак, один із рецензентів зазначав, що автору цієї праці доводиться вірити більше на слово, оскільки в багатьох випадках надзвичайно складно перевірити достовірність викладу за посиланнями⁶¹.

Єдиною вирашною новацією Маркевича, порівняно з науковим апаратом студії Д.Бантиса-Каменського, слід уважати укладання єдиного, зведеного алфавітного покажчика імен, місцевостей та предметів до всього п'ятитомника (95 с.)⁶².

Імовірно зазначені недоліки наукового апарату значною мірою пояснюються схильністю автора до компліятивного використання фактографічної основи як "Історії Русів", так і інших праць, зокрема "Истории Малой России" Д.Бантиса-Каменського. Наприклад, М.Маркевич наводить т.з. лист гетьмана Б.Хмельницького до царя Олексія Михайловича та відповідь на нього, які запозичені з "Історії Русів"⁶³.

Наразі слід зазначити, що істориком були відомі критичні відгуки, що ставили під сумнів вірогідність указаних епістолярних матеріалів. Це впливає з його власного коментаря щодо вживання слова "Гетьманушка" в царському листі. "Він

пестив хороброго главу народу дружелюбним іменем Гетьманушка, котре приємно було отримати від такого великого Царя, від Царя єдиноплеменного та єдиновірного. Дехто спростовує достеменність відповіді, говорить, що Цар не міг писати до Гетьмана слова шанобливого, але сам розум доводить нам, що Архієпископ Георгій [Кониський] неспроможний був зробити підробку. Згадаємо, що Гетьман тоді ще не був Царським підданим, що це був непереможний воєначальник ста тисяч воїнів, хитрий проводир цілого народу і мав усі можливості приєднатися до Криму або до Туреччини. Як же інакше було писати [до нього] як не шанобливо?" – риторично запитує М.Маркевич⁶⁴.

Інакше поставився до цих відомостей з "Історії Русів" Д.Бантис-Каменський, який уважав їх сумнівними. "Грамоти цієї в Архівних справах немає. Вміщена в "Історії Русів" не заслуговує довіри. У ній стиль зовсім інший: замість Царського милостивого слова, написано *шанобливе слово*; в одному місці Гетьмана іменують *предостойним Гетьманом*, в іншому – *Гетьманушком* (курсив Д.Бантиса-Каменського. – Авт.) і т.п.", – зазначає вчений⁶⁵.

Таким чином, різне ставлення двох істориків до повідомлення одного і того ж джерела вирізняє два відмінні стилі мислення: нормативний із початками критичного відношення до тлумачення певних відомостей (Д.Бантис-Каменський) та літературно-естетичний з вкрапленнями антикварних елементів (М.Маркевич). Останній відображає амбівалентні мотиви в творчості Маркевича: орієнтацію на літературно-мистецьку обробку, перетворення інформації заради загальної цілісності в сприйнятті минувшини й одночасно демонструє антикварне ставлення, зокрема пієтет автора до зібраних фактографічних відомостей.

Взагалі наведений текстовий фрагмент про царський лист до Б.Хмельницького зі студії М.Маркевича є досить показовим щодо його манери викладу. Недавні Олександр Грушевський зазначав, що "аналіз оповіді "Истории Малороссии" дозволяє нам дійти висновку, що М.Маркевич тут є не стільки дослідником-істориком, скільки письменником"⁶⁶. Такої ж думки тримався і В.Маслов, який відзначав, що авторський виклад відображає "стару ще романтично-літературну манеру розробки історичних тем"⁶⁷.

Утім, подібних фактографічних запозичень із інших праць в "Истории Малороссии" чимало. Зокрема, епізод про нараду Б.Хмельницького з "чиновниками" та "найзнатішими Козаками" в Чигирині, про царське запрошення з'єднатися з Московською державою є дещо переробленим фрагментом з "Історії Русів"⁶⁸.

Значні запозичення зроблені М.Маркевичем і з твору Д.Бантиса-Каменського. Так, порівняння викладів Д.Бантиса-Каменського та М.Маркевича про приїзд московського посольства до Переяслава та про перебіг подальших подій дозволяє стверджувати, що останній є переробленим варіантом першого⁶⁹. Відзначимо, що на численні запозичення М.Маркевича з "Історії Русів" та студії Д.Бантиса-Каменського вказує чимало дослідників⁷⁰. Автор використовував і інші джерела, зокрема літопис Г.Град'янки, праці митрополита Євгенія Болховітінова, М.Берлінського, М.Карамзіна, М.Полевого, а також роботи Г.-Л.Боплана, П.Шевальє, Ж.-Б.Шерера та ін.

Зрештою, компілятивні включення фактографічного матеріалу М.Маркевич приховує під великою кількістю літературних прикрас, різноманітних сентенцій та психологічних відступів. Останні створюють різні інтелектуальні напашування, що часом суперечать одне одному. Відтак характеризуючи творчу манеру автора, О.Грушевський відзначає, що "більш картинно, ніж вдумливо, змальовуючи пережиту епоху письменник не замислювався над з'ясуванням основних причин та їхньою взаємодією"⁷¹.

Ще більш категорично щодо техніки викладу М.Маркевича висловився відомий літературний критик та орієнталіст Йосип-Юліан Сенковський. "Якщо б у цій книзі, названій "История Малороссии", не бракувало б критики фактів та мистецтва їхнього відтворення, то літературна критика могла б говорити з нею.

Але як розмірковувати з *історією* (курсив Й.-Ю.Сенковського. – Авт.), яка сипле епітетами як градом, не знає сили вживаних слів і сама не дає ніякого певного значення своїм виразам", – зазначає рецензент⁷².

Отже, причинно-наслідкові зв'язки майже не простежуються в зазначеній студії. Натомість чільне місце в творі М.Маркевича посідає художньо-естетична цілісність, романтична апологія у відтворенні не тільки тієї чи іншої епохи, а всієї української історії взагалі. Вочевидь вона є самоцінною в його історичних поглядах, хоча він не тільки не відкидає, а навпаки підкреслює фахові ознаки своєї праці у дусі пізньопросвітницького раціоналізму. "Історія, як присяжний медик, котрий розкриває трупи отруєних людей, повинна викривати такі таємниці, до яких має непереборну відразу", – зазначає М.Маркевич⁷³. В іншому місці він обстоює думку, що "обов'язок Історика вимагає бачити своїми очима всі давні папери, для того, щоб не брати інакше, як із самого джерела"⁷⁴.

Подібні зауваги виглядають як певний дисонанс у світлі літературно-естетичних пріоритетів М.Маркевича. Утім, вони здебільшого віддзеркалюють різноманітні інтелектуальні впливи на автора "Истории Малороссии" і становлять більше зовнішній антураж, який демонстративно декларує історик, ніж сутнісні риси праці.

Одночасно в праці М.Маркевича й справді зустрічаємо численні суперечності, які не узгоджуються з первісними авторськими конструкціями. Приміром, постійне прагнення автора акцентувати увагу на рівноправному характері державного об'єднання Малоросії з Москвою, зокрема його теза про Б.Хмельницького як "незалежного володаря"⁷⁵, згодом поступається місцем думці про корисність урізання прав і привілеїв Гетьманщини в наступні десятиріччя.

"Так Малоросія мало-помалу звикала до перемін, не помічаючи того, що вона власним потягом включається до життя спільного, спокійного, захищеного від цих внутрішніх шквалів і від ворогів зовнішніх волею одного володаря", – підкреслює історик⁷⁶. Відтак, характеризуючи становище на українських землях на початку 1680-х рр., М.Маркевич стверджує, що "..Малоросія була підготовлена до здійсненого злиття з братами своїми, Великоросами, і до життя спокійного під Державою Царів"⁷⁷.

Зауважимо, що перехід І.Мазепи на бік шведського короля Карла XII автор характеризує як акт, що дав "привід та право Петру знищити умови Хмельницького та злити в єдину масу дві стихії Імперії, два народи єдиновірні та єдиноплемінні"⁷⁸. Натомість романтична апологія славетної та героїчної української історії раптово перетворюється в міркування раціональної доцільності, за якою необхідно ліквідація Гетьманщини для злиття Малоросії з Російською імперією.

Більше того Петра І Маркевич змальовує як "генія", "велетня", великого реформатора, який обороняє загальноросійські інтереси. "Петро все вів до однієї мети – до просвітництва Росії, а з просвітництвом пов'язано благоденство", – стверджує автор⁷⁹. В іншому місці він висловлюється ще категоричніше: "бажаючи блага Росії, яку він любив більше, ніж себе, наважився, будь-що, стерти з лиця землі Гетьманщину; твердо обстоював необхідність того, щоб урівняти права України з правами Москви. Він знехтував звинуваченнями сучасників і наріканнями народу, незнаючого до чого його ведуть, – відкинув їх для блага у майбутньому і для слави у віках..."⁸⁰.

Причому М.Маркевич здавалося настільки переконаний в архаїчності старої Гетьманщини, що навіть засуджує її відновлення у 1727 р. "Цей захід суперечив інтересам Імперії, він зовсім нерозважливий", – зазначає історик⁸¹.

Таким чином, автор "Истории Малороссии" фактично відмовляється від обстоювання ідеї рівноправності державних об'єднань, якої досі тримався у викладі матеріалу. Відзначимо, що М.Маркевич був свідомий того конфлікту, який виник між героїко-патріотичним висвітленням і витлумаченням матеріалу до

доби Хмельниччини включно та пізньопросвітницьким, раціоналістичним трактуванням наступних історичних епох. Зокрема, він докладно зупиняється на обґрунтуванні необхідності входження України до складу Російської імперії. "Є багато важливих причин, за якими Малоросія повинна була ввійти до складу Імперії Всеросійської. Свобода почуттів, свобода вірувань найперша з них", – наголошує автор⁸². Відтак історик тримається думки, що перед тогочасними малоросіянами постала дилема: або вести пастушаче чи розбійницьке життя, або вступити під скіпетр Російської імперії⁸³.

Варто відзначити, що конфлікт різних підходів в авторському викладі простежується і на персональному рівні. Найповніше він виявляється в опозиції двох історичних постатей на сторінках "Истории Малороссии", до яких М.Маркевич виявляє беззастережну симпатію: імператор Петро I і наказний гетьман Павло Полуботок. "Великим був Петро в своїх замислах, великим був і в засобах досягнення мети своєї! – пише М.Маркевич. – Але ще один тяжкий подвиг мав здійснити благодущний цар: Йому необхідно було, для блага вітчизни та для спільного заспокоєння двох народів, замкнути правдиві вуста знаменитого Українця – перед Ним стояв Полуботок"⁸⁴. Утім, це протистояння автор вирішує на користь російського царя.

Зазначений конфлікт романтичної апології з пізньопросвітницьким раціоналізмом у тлумаченні української історії у творі М.Маркевича зумовлювався різними причинами.

Насамперед, слід відзначити, що, починаючи з доби Хмельниччини, автор дедалі більше і більше запозичує матеріал із "Истории Малой России" Д.Бантиса-Каменського. Останнього він все частіше і частіше іменує "правдолюбивий", "вчений і працелюбивий" Бантис-Каменський⁸⁵, що свідчить про зміну його ставлення до цього історика, з яким він активно полемізував у першому томі. Вочевидь це призводить до поширення пізньопросвітницьких роздумувань, які раніше побутували у вигляді окремих включень, що істотно не впливали на романтичну домінацію у висвітленні української історії.

Слід наголосити і на тому, що М.Маркевич, як і Д.Бантис-Каменський, не уникнув цензурних утисків, про що свідчать записи в його щоденнику⁸⁶.

Одночасно автор прагнув тою чи іншою мірою узгодити свій малоросійський патріотизм із загальноросійською лояльністю. З указаної перспективи пізньопросвітницький раціоналізм видавався звичним і найприйнятнішим способом для досягнення цієї мети.

Не варто забувати і того, що М.Маркевич здобув освіту в часи, коли впливи просвітницького раціоналізму ще залишалися панівними. Зокрема, він навчався у благородному пансіоні при С.-Петербурзькому Головному педагогічному інституті (1817–1819)⁸⁷. Відтак, деякі дослідники підкреслюють, що канони класицизму суттєво впливали на його творчість⁸⁸.

Звичайно, такі авторські спроби призводили до логічних суперечностей у трактуванні фактографічної канви подій малоросійської історії різних епох, особливо за часів Петра I. Невипадково сучасні науковці вказують на подвійну етнокультурну лояльність М.Маркевича, в т.ч. наголошують на тому, що вона була взаємодоповнюючою⁸⁹, а також звертають увагу на синтез автономістських та лоялістських інтерпретацій в його творчості⁹⁰.

Утім, із перспективи п'ятитомної "Истории Малороссии" не можна дійти однозначної думки про природу зазначених суперечностей, зокрема чи можна розглядати останні як глибоку світоглядну конфронтацію, або як співіснування відмінних інтелектуальних пластів. Адже і в другому томі, в якому питома вага просвітницької критики найбільша, автор і далі тримається літературно-естетичної манери викладу.

Причому він намагається віднайти морально-етичні підстави своєї конструкції малоросійської історії. Зокрема, розглядаючи т. з. "зраду" Мазепи, автор супроводжує її такими роздумами: "Якщо б ця зрада була зроблена на користь народу, на благо хоча б помилково зрозуміле. Повторюємо: зрада була з особистих

вигод з жадоби власної незалежності, з пристрасі до корони Великокнязівської, за котру думав він заплатити Полякам Україною⁹¹. Цей коментар виявляє спробу історика підвести під своє трактування подій моральні, духовні основи.

Ще більш промовистою є інша сентенція М.Маркевича щодо оцінки гетьманства І.Мазепи, особливо стосовно її мірила: "Народ всюди народ; його висновки вірні та чіткі; він краще всіх характеристичних описів представляє людей, їх вдачу та розум; і часто швидким обрисом, двома словами, одним прислів'ям. Про Мазепу він сказав: *від Богдана до Івана не було Гетьмана* (курсив М.Маркевича. – Авт.)"⁹².

Якщо б автор цього виразу не був нам достеменно відомий, то його можна з певністю приписати М.Костомарову, для якого притаманна оцінка історичних постатей та явищ з означеної перспективи. Так, попри численні суперечності, М.Маркевич прагнув віднайти нові засади, надати цілісного характеру своїй художньо-естетичній рецепції української минувшини, що наближало його до романтичного народництва з славнозвісним "культу народності".

Нарешті, слід згадати про останню, 56 главу студії, в якій історик висвітлив гайдамацький рух на Правобережжі, переважно на основі матеріалів, наданих йому М.Максимовичем⁹³. Причому власне історію Малоросії Маркевич завершує останнім поділом Польщі (1793), в той час як більшість його попередників доводять її тільки до ліквідації Гетьманщини та знищення Запорозької Січі.

"История Малороссии" М.Маркевича була сприйнята вкрай суперечливо. Ряд рецензентів відзначали живу мову⁹⁴ та своєрідну легкість викладу, хоча і висловлювали думку, що від автора не варто очікувати "критичних дослідів"⁹⁵. Проте, в цілому її оцінили досить прихильно. В аналогічному дусі відгукнувся про "Историю Малороссии" і М.Максимович, який, щоправда, відзначив фактографічні прогалини цієї студії⁹⁶.

Натомість найдошкульнішої критики робота М.Маркевича зазнала у великих рецензійних статтях В.Белінського⁹⁷ та Й.-Ю.Сенковського⁹⁸. Обидва рецензенти вважали, що "История Малороссии" не відповідає елементарним науковим вимогам, а також надзвичайно гостро засудили малоросійський, провінційний патріотизм автора, зокрема висловили думку, що Малоросія взагалі не мала власної політичної історії.

Зазначені критичні відгуки, особливо російського публіциста польського походження Й.-Ю.Сенковського, викликали хвилю невдоволення малоросійського дворянства. Його представники болісно відреагували на вказані закиди і навіть звернулися до урядових органів з проханням захистити їх від польської інтриги⁹⁹. У такому ж дусі, як "наклеп Сенковського", сприймав його рецензію і сам М.Маркевич¹⁰⁰. Проте, подальшого розвитку ця справа так і не отримала.

Із полемічною статтею – відповіддю Й.-Ю.Сенковському виступив молодий Пантелеймон Куліш. Утім, він все ж таки ухилився від конкретної оцінки праці М.Маркевича, хоча й обстоював його героїко-патріотичне висвітлення української історії¹⁰¹.

Українська історіографія кінця XIX – початку XX ст. розглядала "Историю Малороссии" здебільшого в скептично-негативному сенсі. Приміром, М.Василенко вважав, що вона вже на момент своєї появи мала тільки бібліографічний інтерес¹⁰². М.Грушевський наголошував, що "в розумінні історичного методу його (М.Маркевича. – Авт.) праця не була жодним рухом уперед"¹⁰³. Схожу оцінку знаходимо і в І.Крип'якевича, який називав "Историю Малороссии" другорядним твором¹⁰⁴.

Більш адекватні та помірковані оцінки, які вписують працю М.Маркевича в загальний контекст української історіографії академічної доби, знаходимо в сучасних студіях, що спричинилися до певної реабілітації його як історика¹⁰⁵.

В інтелектуальному плані студію Маркевича можемо розглядати як своєрідну предтечу творчих експериментів представників романтичного народництва на ниві українського історіописання, які ввели на авансцену минувшини колективного героя – народ-націю. Втім, дослідницький інструментарій М.Маркевича демонструє напівматорський характер та літературно-естетичні мотиви в його науковій творчості.

Цей інструментарій можемо окреслити в кількох пунктах: 1) романтична апологія козацької героїки, контрастне протиставлення слави і трагедії, легендарності та катастрофічності, пошук морально-етичних і духовних канонів мінливості історичного буття, піднесення старих патріотичних мотивів до ідеї безперервності і самоцінності всієї історії Малоросії, персоніфічне акцентування викладу, введення позанаукових елементів, зокрема апокрифічних сюжетів і героїв та ін.; 2) декларування вимог до дослідницької праці в дусі пізньопросвітницького раціоналізму, які суперечать реальній історіографічній практиці М.Маркевича, що розгорталася в літературно-естетичній та етнографічній площині; 3) просвітницька критика, яка застосовується для узгодження, примирення героїко-патріотичного висвітлення малоросійської історії з загальноросійською лояльністю; 4) амбівалентне ставлення до джерел, що виявилось в проголошенні необхідності їхнього ретельного студіювання і одночасно у вільному тлумаченні відомостей, представлених у них до своїх естетичних смаків і потреб, практично без будь-якої критики.

Таким чином, "История Малороссии" відображає два різні конфлікти в світогляді та поглядах М.Маркевича. Провідним із них є змагання між застарілими канонами пізньопросвітницького раціоналізму і класицизму та новітніми романтичними впливами, між загальноросійською лояльністю і малоросійським патріотизмом. Інший конфлікт походить з царини своєрідної рецепції романтизму самим Маркевичем. Він прагнув трансформувати сюжети доби середньовіччя та ранньомодерних часів у героїко-патріотичному дусі на кшталт "Історії Русів", але спирався, частково як на нові вимоги романтизму, так і на архаїчну культурно-історичну традицію України-Гетьманщини. Таке калейдоскопічне, розмаїте сприйняття автором української минувшини іманентно вело до різноманітних інтелектуальних напашарувань та численних суперечностей, які знаходимо в його п'ятитомнику, а по великому рахунку до конфронтації в поглядах Маркевича-історика література-митця з колекціонером-антикваром.

¹ Рец. на кн.: Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – М., 1842. – Ч.1–3. // Сын Отечества. – 1842. – № 3. – С.11.

² Маркевич Н. Мазепа. Статья первая – вторая [Отрывки из второй части „Истории Малороссии“ Н.А.Маркевича] // Маяк. – 1841. – Ч.23. – Гл.3. – С.33–54; Ч.24. – Гл.3. – С.55–70; Его же. Мазепа. Статья третья [Отрывок из второй части „Истории Малороссии“ Н.А.Маркевича] // Там же. – 1842. – Т.1, кн.1. – Гл.3. – С.1–15.

³ Его же. Гетманство Барабаша [Отрывок из „Истории Малороссии“, сочиненной Н.А.Маркевичем] // Русский вестник. – 1841. – № 5. – С.468–492.

⁴ Бурачек С. Рец. на кн.: Бантыш-Каменский Д. История Малой России / 3-е изд. – М., 1842. – Ч.1–3. // Маяк. – 1842. – Т.5, № 9. – С.47.

⁵ Р.Р.В. Примечание к соч. „Гетманство Барабаша“ Н.А.Маркевича // Русский вестник. – 1841. – № 5. – С.468.

⁶ Когут З. Розвиток української національної історіографії в Російській імперії // Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Пер. з англ. С.Грачової за участі О.Бобровського та за ред. Т.Курила; наук. ред. Т.Курила за участі В.Горобця. – К., 2004. – С.198. Подібну думку знаходимо й у відомій студії М.Марченка, який уважав, що праця М.Маркевича „знаходиться на межі між дворянським і буржуазним періодами розвитку української історіографії”. (Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) – К., 1959. – С.150).

⁷ Карпов Г.Ф. Критический обзор разработки главных русских источников до истории Малороссии относящихся, за время 8-е января 1654 – 30-е мая 1672 года. – М., 1870. – С.40.

⁸ Якушкин В. К литературной и общественной истории 1820–1830 гг.: Н.А.Маркевич – К.Ф.Рылеев (Туровка, 1825 г., сентября 25-го) // Русская старина. – 1888. – № 12. – С.599.

⁹ Маркевич Н. Предисловие // Украинские мелодии. – М., 1831. – С.ХХVII, ХХVIII.

¹⁰ Жемчужников Л.М. Заметка к статье „Воспоминания о Н.А.Маркевиче” (с портретом) // Основа. – 1861. – № 2. – С.185–187. Див. також: Перетц Л. З листування М.А.Мар-

кевича // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.10. – Спр. 17923. – Арк. 26.

¹¹ *Косачевская Е.М.* Н.А.Маркевич, 1804–1860. – Л., 1987. – С.107.

¹² *Пыпин А.Н.* История русской этнографии. – СПб., 1891. – Т.3: Этнография малорусская. – С.341.

¹³ *Крижанівський С.* “Украинские мелодии” Миколи Маркевича в початках українського романтизму XIX ст. // Сучасність. – 1993. – № 2. – С.147.

¹⁴ *Маркевич Н.* История Малороссии: В 5 т. – М., 1842. – Т. 1. – С.4.

¹⁵ Там же. – С.4, 5.

¹⁶ Там же. – С.9.

¹⁷ *Венелин Ю.* О споре между южанами и северянами насчет их россизма // Чтения в обществе истории и древностей российских. – М., 1847. – Кн. 4. – С.1–16.

¹⁸ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.348, 354; та ін.

¹⁹ Там же. – С. 3–23.

²⁰ Там же. – С.11.

²¹ Там же. – С.13.

²² *Кониский Г.* История Русов или Малой России / Репр. моск. изд. 1846. – К., 1991. – С.6.

²³ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.258.

²⁴ Там же. – С.347.

²⁵ *Крип'якевич І.* Українська історіографія XVI–XVIII ст. – Львів, 1923. – С.6 (31). Праця І.Крип'якевича має заплутану нумерацію сторінок: суцільну від с. 1 до с. 25, але від розділу “IV. Дм. Бантиш-Каменський і Микола Маркевич” проставлено пагінацію від 1 до 16, а далі замість с. 17, вказана с. 42. Така нумерація продовжується до останньої сторінки включно. Тут і далі при посиланні на цю студію подаємо подвійну нумерацію: наявну і послідовну (у дужках), яка мала б бути у разі нормальної пагінації сторінок.

²⁶ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.23.

²⁷ Там же. – Т.2. – С.65–73.

²⁸ Там же. – Т.1. – С.69.

²⁹ Там же. – Т.1. – С.81.

³⁰ Там же. – Т.1. – С.92.

³¹ Там же. – Т.1. – С.75, 85; *Кониский Г.* История Русов или Малой России. – С.32, 35.

³² *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.144, 145.

³³ *Савельев Н.* Рец. на кн.: Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т.1–4 // Журнал Министерства народного просвещения. – 1843. – №8. – Отд.6: Обзорение книг и журналов. – С.181.

³⁴ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.120.

³⁵ Там же. – С.76.

³⁶ *Кониский Г.* История Русов или Малой России. – С.32, 33; *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.78–84.

³⁷ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.2. – С.6.

³⁸ Див.: *Бантыш-Каменский Д.* История Малой России: В 3 ч. / 2-е изд. – М., 1830. – Ч.2: От присоединения сей страны к Российскому Государству до избрания в Гетманы Мазепы. – С.23–25.

³⁹ “Но любовь к родине не угасала в великом человеке, несмотря на мелкие почести, которыми хотели его приманить к себе враги Малороссии” (*Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.152).

⁴⁰ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.300.

⁴¹ *Бантыш-Каменский Д.* История Малой России: В 3 ч. / 2-е изд. – М., 1830. – Ч. 1: От водворения Славян в сей стране до присоединения оной, в 1654 году, к Российскому Государству Царем Алексеем Михайловичем. – С.316.

⁴² *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.61.

⁴³ Там же. – С.98.

⁴⁴ Там же. – С.99.

⁴⁵ *Тош Дж.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М., 2000. – С.75.

⁴⁶ *Румянцева М.Ф.* Теория истории: Учебное пособие. – М., 2002. – С.166.

⁴⁷ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.1. – С.8.

⁴⁸ *Его же.* О козаках // Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1858. – Кн.4. – С.18.

- ⁴⁹ Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феудалізму й доби капіталістичної // Багалій Д. Вибрані праці: У 6 т. – Харків, 2001. – Т.2: Джерелознавство та історіографія історії України. – С.406.
- ⁵⁰ “Прошу читателей моих извинить меня в том, что я не обогатил моей Истории любопытными, характеристическими выписками. Это бы сделало Историю мою не всем доступною по дороговизне. Но может, со временем, я представлю им свод летописей и преданий о Малороссии” (Маркевич Н. Примечания // Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1843. – Т.5. – С.85).
- ⁵¹ Див., приміром: Ульяновський В.І. Незавершені та маловідомі праці М.А.Маркевича // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1994. – Вип. 2: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – С. 42–62.
- ⁵² [Архив Н.А.Маркевича] // Отечественные записки. – 1851. – Т.74. – Отд.8: Литературные и художественные Новости. – С.328–335.
- ⁵³ Маркевичевский архив // Современник. – 1859. – № 4. – С.355. Див. також про архів М.Маркевича: Павловский И. Н.А.Маркевич // Русская старина. – 1874. – № 5. – С.206; Отчет Московского публичного и Румянцевского музеев за 1870–1872 гг., представленный директором музеев г. Министру народного просвещения. – М., 1873. – С.32–35.
- ⁵⁴ Маркевич Н. История Малороссии. – Т.1. – С.230, 231.
- ⁵⁵ Там же. – Т.2. – С.308.
- ⁵⁶ Скринник М. Ідейне підґрунтя українського романтизму // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т.222. – С.213.
- ⁵⁷ Маркевич Н. История Малороссии. – Т.1. – С.293.
- ⁵⁸ Там же. – Т.2. – С.101.
- ⁵⁹ Карпов Г.Ф. Критический обзор... – С.32.
- ⁶⁰ Маркевич Н. Примечания // Маркевич Н. История Малороссии. – Т.5. – С.1–85.
- ⁶¹ Савельев Н. Указ. соч. – С.183.
- ⁶² Маркевич Н. Алфавитный указатель // Маркевич Н. История Малороссии. – Т.5. – С.250–345.
- ⁶³ Его же. История Малороссии. – Т.1. – С. 327–331; Кониский Г. История Русов или Малой России. – С.115–117.
- ⁶⁴ Маркевич Н. История Малороссии. – Т. 1. – С.331.
- ⁶⁵ Бантыш-Каменский Д. Примечания к первой части Истории Малой России // Бантыш-Каменский Д. История Малой России / 2-е изд. – Ч. 1. – С.72 (прим.317).
- ⁶⁶ Грушевский А.С. Н.А.Маркевич (Из прошлого украинской литературы и историографии) // Журнал Министерства народного просвещения. – 1911. – №1. – С.110.
- ⁶⁷ Маслов В.І. М.А. Маркевич. – Прилука, 1929. – С.14.
- ⁶⁸ Маркевич Н. История Малороссии. – Т. 1. – С.331–334; Кониский Г. История Русов или Малой России. – С.117–119.
- ⁶⁹ Маркевич Н. История Малороссии. – Т. 1. – С.334–336; Бантыш-Каменский Д. История Малой России / 2-е изд. – Ч. 1. – С.349–352.
- ⁷⁰ Максимович М.А. Письма о Богдане Хмельницком: Письмо второе // Максимович М.А. Собр. соч. – К., 1876. – Т. 1: Отдел исторический. – С.398; Грушевский А.С. Н.А.Маркевич... – С.119; Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – С.152; Косачевская Е.М. Н.А.Маркевич, 1804–1860. – С.111, 112, 135, 147, 148; Герод В.О. Україна в працях істориків Я.М.Марковича і М.А.Маркевича // Історична спадщина у світлі сучасних досліджень: Величко, Маркевич, Маркович, Костомаров, Яворський – К., 1995. – С.86, 93 (прим. 107); Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). – Харків, 1996. – С.310, 311; та ін.
- ⁷¹ Грушевский А.С. Н.А.Маркевич... – С.105.
- ⁷² [Сенковский О.-Ю.] Статья вторая. Рец. на кн.: Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т.1–4 // Библиотека для чтения. – 1843. – Т.56. – Отд.5: Критика. – С.46.
- ⁷³ Маркевич Н. История Малороссии. – Т.2. – С.413.
- ⁷⁴ Его же. Примечания // Его же. История Малороссии. – Т.5. – С.49.
- ⁷⁵ Маркевич Н. История Малороссии. – Т. 1. – С.377.
- ⁷⁶ Там же. – Т.2. – С.204.
- ⁷⁷ Там же. – Т.2. – С.272.
- ⁷⁸ Там же. – Т.2. – С.444.

- ⁷⁹ Там же. – Т.2. – С.448.
- ⁸⁰ Там же. – Т.2. – С.510.
- ⁸¹ Там же. – Т.2. – С.593.
- ⁸² Там же. – Т.2. – С.582.
- ⁸³ Там же. – Т.2. – С.583, 584.
- ⁸⁴ Там же. – Т.2. – С.566.
- ⁸⁵ Там же. – Т.2. – С.546, 548.
- ⁸⁶ *Косачевская Е.М.* Н.А.Маркевич... – С.107, 108.
- ⁸⁷ Там же. – С.30–35.
- ⁸⁸ *Данилов В.* К биографии Н.А.Маркевича (Письма его к М.А.Максимовичу) // *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии.* – Екатеринослав, 1911. – Вып.7. – С.224.
- ⁸⁹ *Кравченко В.В.* Нариси з української історіографії... – С.317.
- ⁹⁰ *Velychenko S.* National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. – Edmonton, 1992. – P.167.
- ⁹¹ *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.2. – С.496.
- ⁹² Там же. – Т.2. – С.565.
- ⁹³ *Маркевич Н.* Примечания // *Маркевич Н.* История Малороссии. – Т.5. – С.84.
- ⁹⁴ *Савельев Н.* Рец. на кн.: Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т.1–4 // *Сын Отечества.* – 1843. – № 4. – С.1.
- ⁹⁵ *В.М.* Рец. на кн.: Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т.1–4 // *Москвитянин.* – 1842. – №12. – С.448, 449.
- ⁹⁶ *Максимович М.* Письма о Богдане Хмельницком: Письмо второе // *Максимович М.* У пошуках омріяної України. – К., 2003. – С.192.
- ⁹⁷ [*Белинский В.Г.*] История Малороссии. Николая Маркевича. – М., 1842. – Четыре тома // *Отечественные записки.* – 1843. – Т.28. – Отд.5: Критика. – С.1–18.
- ⁹⁸ [*Сенковский О.Ю.*] Статья первая-вторая. Рец. на кн.: Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т.1–4 // *Библиотека для чтения.* – 1843. – Т.56. – Отд.5: Критика. – С.1–26, 27–46.
- ⁹⁹ Див. докладніше: *Кравченко В.В.* Нариси з української історіографії... – С.320, 321.
- ¹⁰⁰ *Косачевская Е.М.* Письма Н.А.Маркевича к О.М.Бодянскому (Из истории русско-украинских научных и культурных контактов) // *Духовная культура славянских народов. Литература. Фольклор. История: Сб. ст. к IX Международному съезду славистов.* – Л., 1983. – С.229.
- ¹⁰¹ [*Кулиш П.*] Ответ г. Сенковскому на его рецензию “Истории Малороссии” Маркевича (Киев. 1843, 16 марта) // *Москвитянин.* – 1843. – № 5. – Отд.: Критика. С.161–177.
- ¹⁰² *Василенко Н.* К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя (Заметки по поводу статей В.А.Мякогина „Прикрепление крестьянства левобережной Малороссии в XVIII столетии” в “Русском Богатстве”, 1894, № 2–4) // *Киевская старина.* – 1894. – №11. – С.264.
- ¹⁰³ *Грушевский М.* Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения // *Украинский народ в его прошлом и настоящем: В 2 т.* – СПб., 1914. – Т.1. – С.19.
- ¹⁰⁴ *Крип'якевич І.* Українська історіографія XVI–XVIII в. – Львів, 1923. – С.7 (32).
- ¹⁰⁵ *Ульяновський В.І.* Вказ. праця. – С.61, 62; *Кравченко В.В.* Нариси з української історіографії... – С.301, 302.

The intellectual foundations of five-volume study “History of Malorossia” (M., 1842–1843) by Mykola Markevych are highlighted. The co-existence and competition of elements of late-enlightenment rationalism and antiquarian-aesthetic apologia in author’s structure of Ukrainian history are examined. The architectonics of work, technique of exposition and system of argumentation of fundamental theses are analyzed. It is noted that test and evaluation work reflections of M.Markevych were formed under the influence of literary-antiquarian motives and are notable for contrast and dualism: domination of Cossack fame and heroic spirit, which alternate with tragic and catastrophic character of Ukrainian being. An opinion is expressed that five-volume study by M.Markevych is expedient to examine in intellectual sense as a distinctive forerunner of irrational experiments of representatives of romantic narodnyk movement in Ukrainian history writing.